

بررسی نقش فناوری اطلاعات و فضای مجازی در تربیت اسلامی دانش آموزان دوره ابتدایی شهر قم با تاکید بر دوران کرونا

فاطمه پروانه^۱، فرزانه اوستان^۲، زهرا احمدیان^۳

^۱ فوق لیسانس مدیریت آموزشی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پردیسان، قم، ایران (نویسنده مسئول)

^۲ فوق لیسانس روانشناسی تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پردیسان، قم، ایران

^۳ فوق لیسانس مشاوره و راهنمایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پردیسان، قم، ایران

چکیده

مقدمه: آموزش و پرورش در دوران کرونا همانند دیگر بخش های جامعه، وضعیت پیچیده ای به خود گرفت. کلاس ها مجازی بوده و دانش آموزان معلمان و دوستان خود را نمی بینند. هدف این مطالعه بررسی نقش فناوری اطلاعات و فضای مجازی در تربیت اسلامی دانش آموزان با تاکید بر دوران کرونا در شهر قم بود. **مواد و روش ها:** این مطالعه به روش توصیفی - زمینه یابی انجام شد. جامعه آماری آن همه معلمان دوره ابتدایی و نمونه آماری بر اساس محدودیت های موجود، ۸۰ نفر از معلمان به صورت دسترس و از طریق فضای مجازی انتخاب شدند. ابزار جمع آوری داده ها، پرسش نامه محقق ساخته که میزان آشنایی با فضای مجازی و میزان کاربرد آن را می سنجید؛ بود. روایی ابزار توسط کارشناسان تأیید و پایایی ابزار به روش آلفای کرونباخ ۰/۸۱ به دست آمد. **یافته ها:** بیش از ۹۰ درصد معلمان در تدریس خود از فضای مجازی، استفاده می کنند. بیشترین آشنایی معلمان در بخش فضای مجازی و فناوری اطلاعات، در مؤلفه های ورد و پاورپوینت است. در ابتدای دوران کرونا آشنایی معلمان با فضای مجازی مربوط به تدریس؛ زیر ۵۰ درصد بود. معلمان سعی کردند از فناوری اطلاعات در تربیت اسلامی استفاده کنند اما فضای مجازی آماده و مناسب برای تربیت اسلامی نبود. **نتیجه گیری:** معلمان دوره ابتدایی شهر قم، علاقه مندند از فناوری اطلاعات و ارتباطات و فضای مجازی استفاده کنند، اما بستر لازم و زیرساخت مناسب برای بهره گیری از فضای مجازی وجود ندارد. بنابراین معلمان در به کارگیری فضای مجازی در تربیت اسلامی، دچار کمبود و ضعف هستند.

واژه های کلیدی: فناوری اطلاعات و ارتباطات، فضای مجازی، تربیت اسلامی، دوره ابتدایی، دوران کرونا.

۱-مقدمه

در آخرین ماه میلادی سال ۲۰۱۹، انتشار یک بیماری ویروسی در شهر ووهان^۱ چین گزارش شد. عامل این بیماری یک نوع ویروس جدید و تغییر ژنتیک یافته از خانواده کرونا ویروسها با عنوان سندرم تنفسی حاد^۲ دو بود که به بیماری ویروس کرونا-۲۰۱۹ نام گذاری شد (ژاو، وی و نی^۳؛ ۲۰۲۰). کرونا، قدرت سرایت^۴ بالایی داشته و به طور میانگین هر شخص می تواند سه نفر دیگر را مبتلا کند. شایع ترین علائم طی ۲ تا ۱۴ روز شامل تب، خستگی، سرفه خشک، درد عضلانی و تنگی نفس است (وریتی، اوکل و دوریگاتی^۵، ۲۰۲۰). تأکید بر اقدامات احتیاطی گسترده مانند پروتکل گسترده بهداشتی (برای مثال، شستن منظم دستها، جلوگیری از تعامل چهره به چهره و غیره)، فاصله اجتماعی، ماسک زدن، قرنطینه و ممانعت از تجمع و در نهایت واکسن، از جمله راهکارهای جلوگیری و دفع این ویروس است (حلیم، جاوید و وایشیا^۶، ۲۰۲۰).

اپیدمی کرونا، دچار چنان تغییرات شگرفی در همه ابعاد زندگی آدمی ایجاد کرده که بسیار کم سابقه است. همچنین انقلاب الکترونیک و ارتباطات و تحول شگرف رایانه ها و تفاوت های کمی و کیفی بسیار در جهان، نسبت به دو دهه پیش با خود به همراه آورده و آن جهان را به یک کلبه واحد تبدیل کرده است. چالش انگیزترین، جذاب ترین و مهمترین تحولات، تحولی است که در زمینه رایانه و اطلاع رسانی صورت گرفته است. مهمترین فعالیت فن آوری جدید برقراری ارتباطات و انتقال و تبادل اطلاعات در طیفی گسترده است، که محدودیتی هم نمی توان برای آن تصور کرد^۷ [۱]. در هزاره جدید، فناوری اطلاعات و ارتباطات (فاوا) به سرعت جهان را درنور دیده^۸ و بر بسیاری از ابعاد زندگی بشر اثر گذاشته است. آموزش و پرورش نیز که یکی از نیازهای اساسی محسوب می شود، از این تأثیر مستثنی نبوده. به همین علت، در بسیاری از کشورها گسترش فناوری اطلاعات در آموزش و پرورش مورد توجه قرار گرفته است. با بررسی آمار و اطلاعات موجود درباره میزان گسترش فناوری اطلاعات در آموزش و پرورش کشورهای جهان می توان دریافت که در بسیاری از کشورها از جمله کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، برای تجهیز مدارس با امکانات گوناگونی همچون رایانه و اینترنت، برنامه های جامعی وجود دارد. با توجه به گسترش روزافزون فاوا و تأثیر فزاینده آن بر زندگی انسان، آشنایی دانش آموزان و دبیران با این فناوری و نیز تسلط بر استفاده از ابزارهای آن از ضروریات است. به همین منظور برخی از کشورها ضمن این که امکانات لازم را در اختیار دانش آموزان و دبیران قرار می دهند، به آموزش آنان نیز می پردازند و آنها را برای زندگی در دنیای الکترونیکی آماده می کنند^۹ [۲] و [۳].

امروزه با دسترسی فراگیران به اینترنت و گذرگاه های گوناگون کسب اطلاعات و به تبع آن اثرپذیری از فرهنگ جهانی و غیر بومی، موقعیتی به وجود آمده که آموزش و پرورش ناگزیر است کارکردهای نوینی را متناسب با روح زمانه برای خویش برگزیند. گزینش و دستیابی به کارکردهای نو مستلزم نگاهی نو به نظام های آموزش و پرورش است. از طرفی این سؤال مطرح است که بهره جستن از فاوا در آموزش، در ازای هزینه زیاد آیا واقعاً کارایی دارد؟ اگر پاسخ مثبت است، برنامه اجرای کار چگونه باید باشد؟ در جواب سؤال اول می توان گفت که بر اساس مطالعات «براون» و «کومپاین» فناوری های جدید

^۱ Wuhan^۲ Coronavirus disease^۳ Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2^۴ Coronavirus disease 2019^۵ Zhu, Wei & Niu^۶ Verity, Okell & Dorigatti^۷ Haleem, Javaid & Vaishya^۸ - (فاوا) در متن مقاله کلمه فناوری اطلاعات و ارتباطات به اختصار فاوا خوانده می شود.^۹ Browne^{۱۰} Compine-1994

می‌توانند برنامه‌های جذابی را بر اساس واقعیت‌های موجود به کلاس درس ببرند و با فراهم آوردن وسایل کمک آموزشی، یادگیری را قوت ببخشند[۴]. مطالعات سال‌های ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۸ روی دبیران و دانش‌آموزان ۹ و ۱۰ ساله ۲۳ کلاس درس در ۱۶ کشور، نشان داد که از وقتی دانش‌آموزان بهره‌گیری از فلوا را شروع کرده‌اند، به اعمال پیچیده‌ای مانند تحلیل مشکلات، ارزشیابی اعمال خود، و تدوین سؤالات مناسب می‌پردازند. از این گذشته، محققان و دبیران گزارش کرده‌اند که دانش‌آموزان راهبردهای جدیدی را برای همکاری با همسالان و دوستان خود به کار می‌برند؛ یادگیری آنها توأم با انگیزه است؛ و در انجام دادن کارها از اعتماد به نفس بالایی برخوردارند[۵].

۲- مبانی نظری و پیشینه

جهان در هم پیچیده امروزی، شاهد رقابت‌های بسیار فشرده جوامع گوناگون برای دستیابی به جدیدترین فناوری و صنایع قدرت است. فناوری اطلاعات و ارتباطات دیگر یک ابزارکاری با منبعی از منابع تولید نبوده بلکه اگر به طور واقع‌بینانه به آن نگریسته شود، محیط و فضای جدید کاری است. توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات شرایط جدیدی را در دنیا ایجاد نموده است و بر رفتارها، روابط و معاملات اجتماعی، در ابعاد خرد و کلان تأثیرات زیادی گذاشته است. دنیا با فناوری اطلاعات و ارتباطات شرایط جدیدی را تجربه می‌کند. فضای مجازی، دنیای سایبر، دهکده جهانی، جهانی شدن و... برخی از مفاهیمی هستند که همراه با توسعه فناوری اطلاعات به وجود آمده‌اند[۶]. اصطلاح رسانه جدید، اینترنت را به عنوان ابداعی ناگهانی معرفی می‌کند که صرفاً شرایط داخلی، بر پیشرفت فنی آن کنترل دارد. در واقع، هیچ یک از فناوری‌های نوین ارتباطی هرگز به صورتی ساده و اسرارآمیز و مستقل از موقعیت فناوری خاص پدید نمی‌آیند. اینترنت نیز مانند همه فناوری‌های ارتباطی نوین، با پیشرفت گسترده‌تر ارتباطات واسطه گره خورده است[۷]. اینترنت یکی از مهمترین ابزارهایی است که امروزه بسیاری از افراد درگیر مسایل فرهنگی و اجتماعی برای تبادل و انتقال اطلاعات از آن استفاده می‌کنند. گفته می‌شود بیش از ۳۵۰ میلیون نفر به این شبکه جهانی متصل هستند و هر روز، تعداد استفاده کنندگان از اینترنت افزایش می‌یابد. هم چنین برآورد می‌شود که در مدتی کم‌تر از شش ماه حجم اطلاعات موجود در این محیط دو برابر می‌شود[۸]. اینترنت و فضای مجازی به خودی خود ابزاری بی‌طرف و خنثی است که در ابتدا برای تسهیل تحقیقات در بین نهادهای علمی و نظامی به وجود آمد، اما اینکه اکنون مردم چگونه از آن استفاده می‌کنند شکل عمده‌ای را بین جامعه بهداشت روانی ایجاد کرده است[۹]. اینترنت در مقایسه با ظهور سایر رسانه‌های الکترونیکی که بصورت یک پدیده گسترش یافته است، الگوهای متفاوت و متداول ارتباطی از قبیل رادیو و تلویزیون را به شکل یک شبکه تعاملی گسترده در هم آمیخته است. استفاده از اینترنت پیش از این فرصت‌های تجربه غیرمستقیم میلیون‌ها انسان و هزاران سازمان در سراسر جهان را تغییر شکل داده است. با توجه به گستردگی و وسعت اینترنت مشکل است تصور کنیم که چنین تغییر شکل فن آورانه و با اهمیت، چیزی غیر از یک تأثیر عمیق به عنوان نوعی ابزار انتقال فرهنگی خواهد داشت[۷]. روند تغییرات در فناوری جدید اثر قابل توجهی بر زندگی، کار و امور رفاهی جوانان داشته است. فناوری اطلاعات نه تنها در زمینه‌های تخصصی خود رشد معجزه آسایی داشته، بلکه تقریباً بر همه محیط‌های علمی و برنامه‌ریزی آن تأثیر گذارده است. ارتباط گسترده جهانی موجب شده است تا متقاضیان اطلاعات، دسترسی سریع و بدون درنگی به زنجیره‌ای از اطلاعات ارزشمند پیدا کنند. ارتباط برق‌آسا و تسهیل دسترسی به فناوری اطلاعات در منزل، و محل کار، مراکز آموزشی، حامل این پیام است که آموزش همواره در طول دوره زندگی همراه با افراد خواهد بود[۹]. عطاران معتقد است: «به امکانات و گزینه‌های فراوانی که رسانه‌های عمومی از جمله اینترنت در اختیار جوانان می‌گذارند، آنان دائماً با محرک‌های جدید و انواع مختلف رفتار آشنا می‌شوند. این فضا هویت نامشخص و دائماً متحولی را می‌آفریند خصوصاً برای نسلی که در مقایسه با نسل قبل، با محرک‌های فراوانی مواجه است» اینترنت با حجم نامحدود اطلاعات و ابزارهای سریع ارتباطی، نوجوانان را با ابزارهای دیگر ایجاد هویت از طریق جستجو روبه رو می‌کند[۳].

نقش و مفهوم ارتباطات:^{۱۱} در ایران، لغت «ارتباط» و لغت «ارتباطات» هر دو کاربرد زیادی پیدا کرده‌اند. این لغت معادل واژه لاتین «کامونیکیشن» به صورت جمع به کار برده می‌شود. لغت ارتباط در فارسی حاوی بعد اشتراکی نیست و به طور معمول جنبه فنی و عملی دارد. این واژه دو اصل در دل خود جای داده است. یکی اصل مشارکت و دیگری اصل تمایل. بدون این دو عامل، اصطلاح ارتباطات آن طور که در علوم اجتماعی از آن باید استفاده شود، معنا نمی‌دهد [۱۰]. «ریموند ویلیامز» در کتاب «ارتباطات» چنین آورده است: کلمه Communications در زبان انگلیسی، از قدیم به معنای انتقال افکار، اطلاعات و رفتارها از شخصی به شخص دیگر به کار رفته است. اما اکنون از این کلمه به معنای راه و وسیله حمل و نقل از مکانی به مکان دیگر نیز استفاده شده و در معنای اخیر؛ راه آهن، مسیرهای دریایی و تمام مجاری و وسایل مسافرت و حمل و نقل انسان‌ها و کالاهای را در بر می‌گیرد که به طور معمول به همه آنها ارتباطات می‌گویند. در حالی که اکنون وسایل جدید انتقال افکار و اخبار و رفتارهای انسانی از شخصی به شخص دیگر که شامل دستگاه‌های چاپ، تلفن، بی‌سیم، فیلم، رادیو و تلویزیون است. به این ترتیب در صورتی که کلمه ارتباطات، هم برای وسایل حمل و نقل و هم وسایل انتقال افکار و اخبار به کار رود. بنابراین بهتر است که برای معرفی وسایل انتقال انسان‌ها و کالاهای، به جای ارتباطات، از کلمه حمل و نقل استفاده و اصطلاح ارتباطات به تأسیسات و وسایلی که وظیفه انتقال افکار و اخبار و رفتارهای انسان را به عهده دارند، اختصاص داده شود [۱۱].

مفهوم فناوری اطلاعات و ارتباطات:^{۱۲} این ترکیب از تعامل سه بخش متمایز کامپیوتر، اطلاعات و ارتباطات مخابراتی به وجود آمده است. بخش کامپیوتر به عنوان سخت‌افزار و تأمین‌کننده تجهیزات و ادوات لازم جهت ایجاد (ICT) در نظر گرفته شده است. داده‌ها و اطلاعات به عنوان خمیر مایه و مواد اولیه در درون شبکه به جریان در می‌آیند، ارتباطات مخابراتی که بخش سوم این مجموعه را تشکیل می‌دهد، وظیفه برقراری ارتباط بین دو بخش دیگر را بر عهده دارد [۱۲].

مفهوم اینترنت:^{۱۳} شبکه بین‌المللی کامپیوتر که از سال ۱۹۹۰ به صورت گسترده‌ترین شبکه کامپیوتری جهانی در آمده و تا سال ۱۹۹۶ بیش از ۱۶۰ کشور به آن متصل شده و میزان استفاده کنندگان از آن همچنان رو به افزایش است. خدمات اصلی اینترنت عبارتند از: پست الکترونیک، سرویس دسترسی به انواع اطلاعات، سرویس انتقال پرونده‌های کامپیوتری، سرویس گروه‌های تخصصی و علاقه‌مندان به موضوع خاص، سرویس دسترسی به کامپیوترها از راه دور که به وسیله آن هر عضو اینترنت می‌تواند از هر کامپیوتر در گوشه و کنار جهان برای عملیات مورد نظر خود استفاده نماید. در اینترنت هر عضو حقیقی یا حقوقی دارای یک آدرس منحصر به فرد است که در آن برای برقراری ارتباط استفاده می‌کند و شامل مشخصاتی مثل کد، کشور، نوع شرکت، نام شرکت و نام کامپیوتر اصلی شبکه است [۱۳]. ابزارها و وسایلی که به هر طریق موجب تولید، انباشت، پردازش و اشاعه اطلاعات شوند، فناوری‌های اطلاعاتی ارتباطی (ICT) نامیده می‌شوند. به عبارتی مجموعه ابزارها، ماشین‌ها، دانش مهارت استفاده از آنها در تولید، انتقال و جابجایی، پردازش، آماده‌سازی و مصرف اطلاعات را فناوری اطلاعات می‌گویند [۱۴].

مفهوم سواد دیجیتالی: هیچ تعریف روشن جامع و مانعی از سواد دیجیتالی وجود ندارد. تعاریفی هم که از صاحب‌نظران مختلف ارایه شده؛ طیفی از استفاده کم تا زیاد از رایانه‌ها و توانایی استفاده از اطلاعات توسط این ابزار می‌باشد که آن را سواد دیجیتالی گویند. می‌توان گفت معلمان و دانش‌آموزان علاوه بر سواد سنتی که شامل خواندن، نوشتن، گوش دادن و صحبت کردن است؛ نیازمند مهارت‌های فناوری برای برقراری ارتباط، بررسی، دسترسی در استفاده از اطلاعات، پردازش، تفکر انتقادی درباره پیام‌ها از طریق رسانه‌ها و درک ارزشیابی داده‌ها دارند. بنابراین معلمان و دانش‌آموزان نیازمند سواد دیجیتالی بود که

^{۱۱}Communication^{۱۲}Communications^{۱۳}Remond Williams^{۱۴}Information Communication Technology^{۱۵}Internet

این سواد خود شامل: الف) **سواد بنیادی**: که توانایی خواندن، نوشتن، گوش دادن و صحبت کردن می باشد. ب) **سواد علمی**: درک و فهم مفاهیم علمی و فرایندهای مورد نیاز برای تصمیم گیری شخصی، مشارکت اجتماعی، کارهای فرهنگی و بهره‌وری اقتصادی می باشد. ج) **سواد اقتصادی**: توانایی تشخیص مسائل اقتصادی، راه حل ها، هزینه ها و منافع، تحلیل انگیزه های کاری در موقعیت های اقتصادی، بررسی پیامدهای تغییرات اقتصادی و خط مشی های عمومی، جمع آوری و سازماندهی دلایل اقتصادی و اندازه گیری هزینه ها در برابر درآمدها و منابع می باشد. د) **سواد تکنولوژیکی**: دانش درباره اینکه فناوری چیست؟ چگونه کار می کند؟ چه اهدافی در خدمت دهی می تواند داشته باشد؟ و چگونه می تواند به طور مؤثر و کارا جهت کسب هدف های خاص استفاده شود؟ می باشد. ه) **سواد تصویری**: توانایی تفسیر، استفاده، درک و ایجاد تصاویر و استفاده متعارف تصویری از رسانه های قرن بیست و یکم، به طریقی که تفکر، تصمیم گیری، ارتباط و یادگیری را توسعه دهد، است. و) **سواد اطلاعاتی**: توانایی ارزشیابی اطلاعات در طیف وسیعی از رسانه ها، تشخیص زمانی که اطلاعات مورد نیاز می باشد. ز) **سواد چند فرهنگی**: توانایی درک و فهم شباهت و تفاوت های آداب و رسوم، ارزش ها، باورهای فرهنگ شخصی و فرهنگ دیگران می باشد. ح) **سواد آگاهی جهانی**: شناخت و فهم روابط متقابل بین سازمان های بین المللی، ملت ها، موسسات اقتصادی دولتی و خصوصی، گروه های فرهنگی و انسان ها در سراسر کره خاکی می باشد [۱۲]. «بلوم» و همکارانش، سطوح سواد اطلاعاتی را در یک طبقه بندی ارایه کرده اند. استفاده از طبقه بندی بلوم جهت توسعه سواد اطلاعاتی عبارتند از: پنج جز اساسی نظام های اطلاعاتی مورد نیاز در شش سطح هدف های آموزشی: این پنج بخش عبارتند از: ۱) سخت افزار - اجزای فیزیکی سیستم؛ ۲) نرم افزار - مراحل آموزشی سیستم؛ ۳) نمایش داده ها در محتوای سیستم؛ ۴) شیوه ها - وظایف و فعالیت ها توسط افراد جهت برقراری با سیستم؛ ۵) اشخاص و متخصصین سیستم [۱۵] و [۱۶].

نتایج مطالعات ایل از کلاس هایی برای فردا، پنج مرحله تدریجی از ادغام فناوری در تدریس را برای استفاده مؤثر فناوری نشان می دهد: الف) ورود؛^۱ معلمان بنیادهای اساسی فناوری های جدید شامل سخت افزارها و نرم افزارها را می آموزند. ب) پذیرش: معلمان برای حمایت از تدریس، شروع به استفاده از فناوری می کنند. ج) انطباق؛^۲ معلمان فناوری را در فعالیت های کلاسی به کار گرفته و بر بهره‌وری تدریس تأکید می کنند. د) تخصص؛^۳ معلمان شروع به توسعه رویکردهای جدید در تدریس و یادگیری می کنند، سطوح مهارت هایشان به آنها اجازه می دهد، از مزایای فناوری برای خلق فعالیت های جدید بهره بگیرند. ه) نوآوری؛^۴ معلمان سعی دارند آموزش را با فناوری انطباق دهند و آن را در تدریس منعکس کنند [۱۲]. نتایج مطالعات حاکی از آن است که معلمانی که بیشتر در فناوری مهارت پیدا می کنند، آنها در کمک به دانش آموزان از طریق فناوری تبحر بیشتری به دست آورده و یادگیری آنها را بهتر هدایت می کنند. حل مسأله و مهارت های سطح بالای تفکر، تفسیر و تحلیل اطلاعات، مدیریت زمان و توانایی اولویت بندی مهارت ها و وظایفی که در فضای اطلاعاتی و جامعه جهانی مبتنی بر اطلاعات توسعه می یابد.

۳- نتایج برخی تحقیقات انجام شده:

در پژوهش «کانفری»، «پیلیرو»، «ریزوتی» و «اسمیت»، معلمان و مدیران اظهار داشتند که فاوا، آموزش را تقویت کرده و به منزله نیرویی محرک برای دانش آموزانی است که مستعد پرسیدن سؤال و مشارکت در کلاس هستند، عمل می کند [۱۷]. نتایج

^۱Entry

^۲Adoption

^۳Adaption

^۴Appropriation

^۵Innovation

^۶Confrey, Piliero, Rizzuti & Smith 1990

پروژه مؤسسه ملی تحقیق و توسعه فنلاند در سال ۱۹۹۸ نشان می‌دهد که ارتقای صلاحیت‌های مرتبط با فاوا اولین گام در روند ارتقای حرفه‌ای معلمان در عصر اطلاعات است [۱۸]. «پلگرام» و «لاو» ، بر اساس تجارب به دست آمده از برنامه «سایتس» بیان می‌کنند که فاوا به حمایت از محیط‌های یادگیری که بیش از گذشته دانش آموز - محورند، ارزش داده است. معلمان گزارش کرده‌اند که دانش‌آموزان بسیار با انگیزه شده و مشکلات انضباطی هم از بین رفته است. با وجود فاوا؛ معلمان در محیط کلاس بسیار راحت‌تر بوده و از این که توانسته‌اند دانش‌آموزان خود را بهتر آموزش دهند، لذت می‌برند [۱۹]. «پست‌هولم» در تحقیقی کیفی که در سطح دبیرستان و در سه کلاس (۶۲ دختر و ۵۵ پسر) به همراه ۱۲ دبیر در کشور نروژ، نشان داد که؛ دبیران به منزله آگاهی‌دهنده در کلاس درس عمل می‌نمایند و با پی‌ریزی و سازمان‌دادن فعالیت‌ها، در بحث‌های دانش‌آموزان مشارکت می‌کنند. فاوا نقش دبیران را حذف نمی‌کند، بلکه می‌تواند هدایت‌کننده بحث‌های بین دانش‌آموزان و بین دبیران و دانش‌آموزان باشد. همچنین این پژوهش نشان داده و فعالیت دانش‌آموزان را به صورت کار گروهی برای بهره‌برداری از امکانات متعدد فاوا، ضروری می‌نماید [۲۰]. «حج‌فروش» و «اورنگی» (۱۳۸۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی نتایج کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در دبیرستان‌های شهر تهران» نشان داد که؛ دبیران تدریس‌کننده در کلاس‌های مبتنی بر فناوری، مشارکت دانش‌آموزان را در فعالیت‌های یادگیری در حد «زیاد» تا «خیلی زیاد» تأیید کرده و اکثر دبیران، مشوق دانش‌آموزان در استفاده از اینترنت برای انجام دادن تحقیق بوده‌اند [۲۱]. «محمدی» و «قربان‌زاده مقدم» (۱۳۸۳) به بررسی نحوه استقبال معلمان از نوآوری و کاربرد وسائل کمک آموزشی دبیران مدارس متوسطه و پیش‌دانشگاهی تبریز نشان دادند که؛ نگرش اکثر دبیران نسبت به موضوع ابتکار و نوآوری در زمینه روش تدریس و کاربرد وسائل آموزشی، مثبت است. آنان از مهم‌ترین عوامل بازدارنده کاربرد رایانه در نظام آموزشی را آشنا نبودن معلمان به استفاده از فناوری‌ها، و شیوه‌های نادرست ارزشیابی از عملکرد دبیران دانسته‌اند [۲۲]. «زمانی» در پژوهشی که درباره کاربرد رایانه در نظام آموزشی ایران انجام داد به این نتیجه رسید که از مهم‌ترین عوامل بازدارنده کاربرد رایانه در نظام آموزشی ایران، عدم آموزش کافی معلمان، مدیران و دیگر دست‌اندرکاران آموزشی برای کاربرد رایانه، و نداشتن دسترسی کافی به سخت‌افزار و نرم‌افزار است [۲۳]. «قاسمی‌نژاد» (۱۳۸۴) در تحقیقی با عنوان «تعیین راهکارهای عملی فعال‌سازی کارگاه‌های رایانه‌ای مدارس متوسطه استان اصفهان» نشان داد که؛ راهکارهای آموزشی، مهم‌ترین اقدام از نظر معلمان و مدیران، گنجاندن یک واحد درسی در برنامه درسی دانش‌آموزان است. ارائه تکالیف درسی دانش‌آموزان با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات، یکی دیگر از پیشنهادها بود. آموزش دبیران درباره فناوری آموزشی و پیگیری نتایج این آموزش‌ها در حوزه تربیت اسلامی و میزان کاربست این آموخته‌ها اهمیت به سزایی دارد. علاوه بر آموزش، عوامل دیگری نظیر تجهیزات و امکانات مدرسه (اعم از سخت‌افزار و نرم‌افزار)، نگرش مدیران و مسؤولان و همچنین محتوای برنامه درسی نیز در اجرای این نوآوری دخالت دارند [۲۴].

۴- روش‌شناسی تحقیق

این مطالعه به روش توصیفی پیمایشی [۲۵] و [۲۶] با جامعه آماری همه معلمان دوره ابتدایی شهر قم و نمونه آماری بر اساس محدودیت‌های دوران کرونا؛ مالی و نیروی انسانی، برای اجرای پرسش‌نامه‌ها، ۸۰ به صورت در دسترس و مجازی انتخاب شدند، انجام شد. ابزار مورد استفاده این پژوهش پرسش‌نامه محقق‌ساخته است. پرسش‌نامه این پژوهش وضعیت موجود استفاده معلمان را از فضای مجازی و کاربرد فاوا را در تربیت اسلامی می‌سنجد. این پرسش‌نامه دارای ۱۶ سؤال بوده و با ترکیب

^{۱۸}Finnish National Fund for Research and Development

^{۱۹}Pelgrum and Law 2003

^{۲۰}Second Information Technology in Education Study (SITES)

^{۲۱}Postholm 2006

^{۲۲}Zamani 1996

سؤالات، مؤلفه های فاوا و فضای مجازی با رویکرد تربیت اسلامی در دوران کرونا را مورد ارزیابی قرار می دهد. روایی ابزار بر اساس نظر دو کارشناس مورد تأیید قرار گرفت. پایایی ابزار با روش آلفای کرونباخ محاسبه و عدد ۰/۸۱ به دست آمد.

۵- یافته ها

جدول (۱) میزان استفاده معلمان از فضای مجازی و فاوا در دوران کرونا

کلاس مجازی در مدرسه	نرم افزارهای آموزشی	آموزش مبتنی بر اینترنت و وب	جمع
۱۳	۳۰	۳۷	۸۰
۱۶,۳	۳۷,۵	۴۶,۳	۱۰۰

در اساس نتایج جدول (۱)؛ ۱۶,۳ درصد معلمان کلاس مجازی را در مدرسه؛ ۳۷,۵ درصد معلمان از نرم افزارهای آموزشی در فضای مجازی و ۴۶,۳ درصد معلمان از آموزش مبتنی بر وب و اینترنت در دوران کرونا استفاده کرده اند.

جدول (۲) میزان استفاده معلمان از فاوا و فضای مجازی در دوران کرونا

مؤلفه های فاوا و فضای مجازی	فراوانی درصد	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین (درصد)	رتبه
آشنایی با نرم افزارهای آموزشی	فراوانی	۴۰	۲۰	۲۰	۲۳,۳۳	۴
	درصد	۵۰	۲۵	۲۵		
آشنایی با پاورپوینت درارایه محتوا	فراوانی	۰	۴۰	۴۰	۳۳,۳۳	۱
	درصد	۰	۵۰	۵۰		
آشنایی با واژه پرداز ورد در تایپ و ارایه	فراوانی	۱۰	۴۰	۳۰	۳۰,۰۰	۲
	درصد	۱۲,۵	۵۰	۳۷,۵		
آشنایی با اینترنت و وب برای ارایه	فراوانی	۲۰	۳۰	۳۰	۲۸,۳۳	۳
	درصد	۲۵	۳۷,۵	۳۷,۵		
آشنایی با کلاس فضای مجازی	فراوانی	۵۰	۲۵	۵	۱۹,۱۶	۵
	درصد	۶۲,۵	۳۱,۳	۶,۳		

بر اساس نتایج به دست آمده در جدول (۲)؛ رتبه اول برای «آشنایی با پاورپوینت درارایه محتوا»؛ رتبه دوم برای «آشنایی با واژه پرداز ورد در تایپ و ارایه» رتبه سوم برای «آشنایی با اینترنت و وب برای ارایه»؛ رتبه چهارم برای «آشنایی با نرم افزارهای آموزشی» و رتبه پنجم برای «آشنایی با کلاس فضای مجازی»؛ به دست آمده است.

جدول (۳) میزان استفاده معلمان از فاوا و فضای مجازی در تربیت اسلامی در دوران کرونا

مؤلفه های فاوا و فضای مجازی	فراوانی درصد	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع
استفاده از فضای مجازی در تربیت اسلامی	فراوانی	۲۶	۱۴	۳۰	۷	۳	۸۰
	درصد	۳۷,۵	۳۲,۵	۱۷,۵	۸,۸	۳,۸	۱۰۰

بر اساس نتایج به دست آمده از جدول (۳)؛ معلمان در دوران کرونا فرصت زیادی در فضای مجازی برای تربیت اسلامی نداشتند. بر اساس نتایج؛ ۳۷,۵ درصد خیلی کم؛ ۳۲,۵ درصد کم؛ ۱۷,۵ درصد متوسط؛ ۸,۸ درصد زیاد و ۳,۸ درصد خیلی زیاد از فضای مجازی دوران کرونا برای تربیت اسلامی دانش آموزان استفاده کرده اند.

۶- نتیجه گیری

وجود کرونا و ترس از ویروس کرونا توجه همه افراد خصوصاً معلمان را به خود جلب کرده است. هرچند تقریباً بیشترین موارد ابتلا در چین مشاهده شده اما این امر باعث نگرانی مردم دیگر کشورها نیز شده است. ترس و وحشت ایجاد شده از این بیماری کاذب بوده و بسیار شدیدتر از خود بیماری است. کرونا یک بیماری جسمی است و بالاخره زمانی فروکش خواهد کرد اما تبعات روانی ناشی از آن بسیار بیشتر از جنبه جسمی آن بوده و اختلالات روانی جدی به دنبال خواهد داشت. کرونا رویکرد معلمان را در استفاده از ابزارهای آموزشی تغییر داده است. در حال حاضر اکثر معلمان از فضای مجازی برای تعلیم و تربیت استفاده می کنند.

در دوران کرونا و قبل از آن؛ ضرورت استفاده از فناوری آموزشی در کشورهای در حال توسعه بیش از پیش مطرح بوده است. در این راستا کوشش هایی مانند خرید سخت افزار، تهیه نرم افزار و برگزاری دوره های آشنایی با رایانه و اینترنت برای معلمان صورت گرفته است. همان گونه که یافته های پژوهش نشان می دهد، میزان دسترسی معلمان در منزل و مدرسه به امکانات سخت افزاری اعم از رایانه، اینترنت و چاپگر؛ کافی نیست. یافته های این پژوهش با نتایج دیگر تحقیقات انجام شده توسط محمدی [۲۲]، اسلامی [۴]، لشکری [۲۷]، گمینیان [۲۸]، نظری [۲۹]، مشایخی [۳۰]، عباسی [۳۱] و زمانی [۲۳]، در راستای دسترسی نسبی معلمان به فاوا و کاربرد آن در آموزش و تدریس، دارای همخوانی است. از طرفی یافته های مطالعه حاضر در اصطلاح فضای مجازی و کاربرد آن در تربیت با رویکرد اسلامی، تا حد زیادی دارای تأمل است. البته پژوهش های مطرح شده بالا، صرفاً میزان آشنایی و کاربرد فاوا را آموزش مورد بررسی قرار دادند و در آنها رویکرد تربیتی و تربیت اسلامی پی گیری نشده است.

برای افزایش کارایی فاوا و فضای مجازی در دوران کرونا باید، محتوای برنامه هایی که در شبکه ها در دسترس دانش آموزان و معلمان قرار می گیرد با هدف های آموزشی سازگار بوده و از نظر یاددهی و یادگیری کارا و مؤثر باشند. برای این کار باید اولویت را به تربیت طراحان نرم افزاری رایانه ای درباره عموم موضوعات درسی و نیز تربیت برنامه ریزان درسی متخصص در فناوری اطلاعات و ارتباطات داد. وجود فاوا و فضای مجازی نه تنها مانعی در تربیت اسلامی نیست، بلکه می تواند ابزاری بسیار سودمند واقع شود. این مطالعه معتقد است، معلم یک جامعه اسلامی با هر تخصص و رشته ای که داشته باشد، عمل تربیت اسلامی خود را در هر دوره ای انجام می دهد. به عبارت دیگر؛ اگر معلمی بخواهد با تمام معنا، تربیت اسلامی را انجام دهد، دوران کرونا هم مانع آن نخواهد بود. بنابراین فاوا و فضای مجازی ابزار ناگزیر قرن ۲۱ است (حتی در دوران کرونا). دنیای امروز دنیایی نیست که بتوان آن را نگاه داشت، بلکه باید پا به پای آن پیش رفت. در نهایت آموزش و پرورش به سمت فاوایی شدن و فضای مجازی پیش می رود، چه کسی بخواهد و چه کسی نخواهد.

منابع

- [۱] امیدوار، علی و صارمی، علی اکبر (۱۳۸۱). اعتیاد به اینترنت. مشهد: تمرین.
- [۲] جلالی، ع. ا. و م. ع. عباسی (۱۳۸۳). فناوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش و پرورش سایر کشورهای دنیا. تهران: انجمن برنامه ریزان ایران، آییژ.
- [۳] عطاران، محمد (۱۳۸۱). جهانی شدن، فناوری اطلاعات و تعلیم و تربیت. تهران: آفتاب مهر.
- [۴] اسلامی، محسن (۱۳۸۳). قابلیت های آموزشی شبکه جهانی میزان دسترسی، استفاده از آن و دیدگاه دانش آموزان و آموزگاران دوره دبیرستان. تهران: انجمن برنامه ریزان ایران، آییژ.
- [5] Kozma, R. 2002. Technology, Innovation, and Education Change: A Global Perspective. Eugene, Oregon: ISTS
- [۶] بختیارزاده، بتول (۱۳۸۲). بررسی فناوری اطلاعات در فرایند یاددهی - یادگیری از دیدگاه معلمان (پایان نامه).
- [۷] اسلویین، جیمز (۱۳۸۰). اینترنت و جامعه. ترجمه: عباس گیلور؛ تهران: نشر کتاب.

- [۸] کوشا، کیوان (۱۳۷۲). اینترنت در خدمت توسعه فرهنگی (چکیده مقالات دومین همایش نقش اطلاع رسانی در توسعه فرهنگی). تهران.
- [۹] عباسی، ژاله (۱۳۸۲). خانواده و پیامدهای فناوری اطلاعات (نظام بخشی و نظارت بر نحوه استفاده از فناوری در خانه). تهران: انجمن اولیا و مربیان.
- [۱۰] مولانا، حمید (۱۳۷۱). گذرازنوگرایی، ترجمه: یونس شکرخواه. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- [۱۱] دیپلامپ، تجیرو و پلگرام، ویلیام جی (۱۳۷۸). کاربرد رایانه در آموزش مستلزم تجدید نظر در سازمان دهی مدارس است. ترجمه: توحید صیامی. مجله تکنولوژی آموزشی، شماره ۷۹.
- [۱۲] فرحزاد، محمد (۱۳۷۴). «نقش اطلاعات و ارتباطات در جهان امروز». (فصلنامه اطلاع‌رسانی، دوره ۱۱، شماره ۲). ص.ص: ۵۵-۵۰.
- [۱۳] فرمهبینی‌فراهانی، محسن (۱۳۷۸). فرهنگ توصیفی علوم تربیتی.
- [۱۴] یاسیان‌رضوی، محمدرضا (۱۳۸۳). «والدین ICT و تعلیم و تربیت» (مجله الکترونیکی، شماره اول، دوره سوم).
- [15] Shelly, G.B, cash man, T.j, and Rosent balt, H,J. (1998). Systems analysis and design. Cambridge, MA: Course Technology.
- [16] Vilt, Theresa M, and coulston chris. (2002). "Taxonomy of information Literacy competencies". (journal of information Technology Education, volume 1 NO. 1).
- [17] Confrey, J., S. C. Piliero, J. M. Rizzuti, and E. Smithe. 1990. High school mathematics: development of teacher knowledge and implementation of a problem- based mathematics curriculum using multirepresentational software (ACOT Report 11). Cupertino, CA: Apple classroom.
- [18] Pelgrum, W. J., and N. Law. 2003. ICT in Education Around the World: Tends, Problems and Prospects. Paris: UNESCO: International Institute for Education Planning.
- [۱۹] دومین دوره مطالعات فناوری در آموزش) یک مطالعه ارزیابی جهانی از کاربرد فناوری در یادگیری است. این مطالعه در ۲۶ کشور جهان طی سال ۱۹۹۸ توسط «پلگرام» و «اندرسون» به سه گونه صورت گرفته است: (۱) بررسی مدارس، (۲) مطالعات موردی درباره کاربردهای تعلیم و تربیتی نوآورانه همراه با فاوا، (۳) بررسی مدارس- معلمان و دانش‌آموزان. (SITES Second Information Technology in Education Study)
- [20] Postholm, M. B. 2006. The teachers role when pupils work on task using ICT in project work. Education research 48(2): 155-175.
- [۲۱] حج‌فروش، ا.، و ع. م. اورنگی (۱۳۸۳). بررسی نتایج کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در دبیرستان‌های شهر تهران. فصلنامه نوآوری‌های علمی - پژوهشی ۳ (۹): ۱۱-۳۱.
- [۲۲] محمدی، ع. و ص. قربان‌زاده مقدم (۱۳۸۳). بررسی نحوه استقبال معلمان از نوآوری و ابتکار در زمینه روش تدریس و کاربرد وسائل آموزشی. مقاله ارائه شده در دومین همایش فناوری آموزشی، تبیین رویکردهای نوین در فناوری آموزشی و جایگاه آن در نظام‌های آموزشی، تهران.
- [23] Zamani, B. E. 1996. Implementation Issues in Using Computer in Iranian Educational system. PhD diss., University of Toronto.
- [۲۴] قاسمی‌نژاد، ا. (۱۳۸۴). بررسی راهکارهای عملی فعال‌سازی کارگاه‌های رایانه‌ای مدارس دوره متوسطه استان اصفهان در سال تحصیلی ۸۳-۸۴. اصفهان: شورای تحقیقات وزارت آموزش و پرورش.
- [۲۵] دلاور، علی (۱۳۸۰). روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران: انتشارات پیام نور.
- [۲۶] سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۷۹). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، چاپ سوم، تهران: نشر آگه.
- [۲۷] لشکری، ح. (۱۳۸۲). بررسی میزان استفاده و موانع به‌کارگیری تکنولوژی آموزشی و ارزیابی امکانات موجود مدارس ابتدایی فلاورجان از نظر مدیران و معلمان. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.

- [۲۸] گمینیان، و. (۱۳۸۱). بررسی وضعیت موجود راهبردهای مناسب تدریس کامپیوتر در رشته های کارشناسی ارشد مدیریت و برنامه ریزی آموزشی. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
- [۲۹] نظری، ج. (۱۳۷۳). بررسی علل عدم تمایل معلمان به استفاده از وسائل کمک آموزشی. کرمان: شورای تحقیقات وزارت آموزش و پرورش
- [۳۰] مشایخی، پ. (۱۳۷۲). بررسی عوامل بازدارنده معلمان ابتدایی در استفاده از تکنولوژی آموزشی در فرآیند یاددهی-یادگیری از دیدگاه آموزگاران استان مازندران. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- [۳۱] عباسی، ب. (۱۳۷۰). بررسی نحوه کاربرد وسائل کمک آموزشی در دبیرستان های شهر اصفهان و نظرخواهی از دبیران در رابطه با چگونگی استفاده مؤثر از وسائل در جریان آموزش. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.